

УДК 371.2"1920/1930"(477)

Кузьменко Т.Л.

**СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІХ УСТАНОВ
НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ПІВДНЯ УКРАЇНИ
У 20-х – НА ПОЧАТКУ 30-х РОКІВ ХХ СТ.**

Культурно-освітнє життя національних меншин півдня України стало об'єктом дослідження таких істориків, як В. В. Голоти, В. Г. Гончарука, М. Д. Дихана, Г. П. Іваненко [11], В. В. Павленко, Т. М. Проня, О. Л. Семотюка, Л. Д. Якубової [8; 9; 2; 4; 11; 6; 3; 10]. Вищеперелічені фахівці детально вивчали окремі аспекти культурно-освітнього життя етнічних груп населення України, але питання про створення мережі культурно-просвітніх установ півдня України, де проживають найчисельніші етнічні групи національних меншин, ще потребує додаткового дослідження.

Мета статті – детальне опрацювання історії створення та діяльності національних меншин півдня України у 20 – на початку 30-х рр. ХХ ст.

Практична реалізація політики коренізації стосовно тих, хто проживав у південному регіоні, набула по лінії культурно-освітньої роботи найрізноманітніших форм і методів. За своїм змістом та спрямуванням вона не відрізнялася від політосвітньої роботи, котра проводилася в масштабах всієї країни. Головним її завдання було проведення агітаційно-масової роботи, формування активу, який би організував підтримку радянській владі, здійснення масового виховання населення в дусі пануючої марксистсько-ленінської ідеології. Необхідно зазначити, що за складом населення південь України був багатонаціональним. Станом на 1 січня 1924 р. на території Одеської губернії, яка на той час адміністративно співпала з територіальними меншинами півдня України, знаходились Одеська, Єлисаветградська (Зінов'ївська), Миколаївська, Херсонська, Балтська округи. Наприкінці 1924 р. частина Одеського та Балтського округів відійшли до новоутвореної Молдовської АСРР. У досліджуваній період тут проживало більш як 50 національностей. Отже, до середини 20-х рр. ХХ ст. Одеська губернія мала у своєму складі 5 округів, у яких проживало: українців – 2315089 чол., росіян – 538308 чол., білорусів – 19927 чол., поляків – 23368 чол., болгар –

32156 чол., німців – 123204 чол., молдаван – 68694 чол., греків – 3844 чол., євреїв – 316591 чол. [1, 87–88].

Культурно-освітня робота у середовищі чисельної групи національних меншин півдня України здійснювалася за допомогою створених клубів, бібліотек, хат-читалень, театрів, видавництва книг та періодики.

У містах культурно-освітня та політвиховна робота проводилась у клубах. У Одесі в лютому 1924 р. розпочав свою діяльність Центральний інтернаціональний клуб імені Карла Маркса. При ньому була створена Балканська комуністична федерація, що налічувала 30 болгар та 10 південних слов'ян. У травні 1924 р. при клубі були створені німецька, польська, молдавська і латинська секції, а в січні-1925 р. – болгарська, яка налічувала 204 члени. До кінця 1925 р. Одеський клуб налічував 1550 членів [2, 18]. Аналогічні клуби розпочали свою діяльність у Херсоні, Миколаєві, Первомайську, Єлисаветграді.

Особливою прихильністю населення користувався Миколаївський робітничий клуб імені Ю. Мархлевського. Його найбільше відвідували поляки та євреї. Лекції «Про участь поляків у соціалістичному будівництві», «Про національну політику», «Про білий терор у Польщі», які читалися польською мовою, слухали від 30 до 120 чоловік. Освітня робота клубу включала ще й організацію роботи гуртків: крою та пошиву, де займалося 40 чоловік, драмгуртка, в якому займалося 20 чоловік, домоводства. Освітньою роботою в Миколаєві було охоплено 578 поляків [3, 152]. Керівництво клубами здійснювалося правліннями, до яких входили представники всіх секцій, обрані загальними зборами членів клубу. Правління із свого складу обирало робочу трійку, яка повсякденно керувала його діяльністю. При клубах працювала масова, господарська, художня, бібліотечна та інші комісії. У своїй повсякденній роботі клуби і секції жваво відкликалися на всі поточні події політичного, культурного і громадського характеру, організацією найрізноманітніших форм масово-художньої та політично-освітньої роботи. Певне місце у діяльності клубів відводилося відпочинку і розвагам: хорovому співу, іграм, літературним читанням, народній музиці, вечорам самодіяльності, шахово-шашковим турнірам тощо [2, 19].

Утворення національних навчальних закладів розпочалося у 1920–1921 рр. Наприклад, у Одесі в 1920 р. утворено німецьку школу-комуну, школу-клуб, організовано курси по підготовці педагогів із знанням німецької мови. Завдяки зусиллям Вірменської секції

Харківського губернського відділу народної освіти у 1921р. в Харкові було відкрито вірменський робітничий клуб, гуртки та школи з викладанням вірменською мовою. У 1923 р. тільки в Одеській губернії було відкрито 116 німецьких, 82 єврейських, 10 болгарських, 2 польських, по одній грецькій, вірменській, чеській, шведській та грузинській школі [4, 100]. У 1924–1925 рр. впровадження системи освіти для національних меншин набуло ще більшого розмаху. Цьому сприяли формування законодавчої бази, збільшення державного фінансування, поживлення роботи Ради національних меншостей Наркомату освіти, Центральної Комісії у справах національних меншостей та інших державних установ. У 1924–1925 навчальному році в Україні діяло 1565 шкіл з російською мовою викладання, а також 566 німецьких, 342 єврейських, 255 польських, 43 болгарських, 10 чеських, 3 асирійських, 3 вірменських та 1 шведська школа. Наступного навчального року кількість шкіл національних меншин становила: російських – 1214, німецьких – 625, єврейських – 457, польських – 337, болгарських – 74, чеських – 17, вірменських – 5, асирійських – 3, шведських – 1. У 1925–1926 навчальному році було утворено 12 молдавських шкіл поза межами Молдавської АСРР, а у 1926–1927 навчальному році – 15 греко-еллінських [4, 101]. Переважна більшість шкіл функціонувала у південноукраїнському регіоні.

Культурна робота у селах, де компактно проживали національні меншини, проводилася у сільбудах та хатах-читальнях. Переважна більшість їх знаходилася на півдні України. На межі 20–30-х років на території України існувало 94 сільбуду та 71 хата – читальня для представників російської національної меншини, 27 сільбудів і 93 хат – читалень для представників єврейської національної меншини, 14 сільбудів і 77 хат – читалень для представників польської національної меншини, 4 сільбуду та 1 хата – читальня для представників німецької національної меншини, 52 сільбуду і 2 хати – читальні для представників молдавської національної меншини, 20 сільбудів та 12 хат – читалень для представників болгарської національної меншини, 19 сільбудів та 4 хати – читальні для представників грецької національної меншини [4, 30].

Важливого значення для ефективності роботи культурно-освітніх установ національних меншин мало їх забезпечення книжковою продукцією та періодикою. У 1926 р. видання літератури мовами національних меншин у Харкові було утворено Всеукраїнську філію Центрального видавництва Народів СРСР, яка діяла при Президії ВУЦВК.

У 1926–1927 видавничому році Українська філія Центровидав випустила 99 назв книжкової продукції, з них: польською мовою – 34, німецькою – 24, єврейською – 23, болгарською – 17, грецькою – 1. До утворення Української філії література мовами національних меншин видавалася Державним видавництвом України, Книгоспілкою Юрвидавництвом. До того ж видавництво «Культур Ліга» спеціалізувалося на виданні літератури єврейською мовою, а видавництво «Трибуна» – польською. Частина літератури, в основному мовами мало чисельних етнічних груп, придбавали за кордоном [5, 110].

У другій половині 20-х р. зростали тиражі періодики мовами національних меншин. Так, з 1928 по 1930 роки тираж німецької газети «Нове село» зріс з 86 до 10 тис. примірників. Показники єврейської газети «Зірка» зріс з 11 до 14 тис. примірників, єврейської газети «Будь готовий» з 12 до 23,5 тис. примірників, польської газети «Серп» з 6,5 до 7,7 тис. примірників. У середині 20-х років стали видаватися й інші газети, зокрема німецькою мовою – «Сурма» (тираж 20 тис. примірників); «Молодий наступ» (тираж 10 тис. примірників); єврейською мовою – «Кустар» (тираж 8,5 тис. примірників); «Молода Гвардія» (тираж 8 тис. примірників); польською мовою – «Голос Молоді» (тираж 5 тис. примірників); «Будь Готовий» (тираж 8 тис. примірників); молдавською мовою – «Молдавія соціалістична» (тираж 10 тис. примірників) [5, 111].

За матеріалами Ради національних меншин Наркомату освіти у 1926 р. Українська філія Центрвидаву видавала низку журналів мовами національних меншин, зокрема єврейською – «Радянська освіта», німецькою мовою «Виховання та просвіта», «Нова земля». Держвидав України видавав також єврейською мовою літературно-політичний журнал «Новий світ» та видавництво «Культур Ліга» – журнал «Єврейська мова» [4, 30].

Серед національних меншин популярністю користувалося театральне мистецтво. Перша пересувна театральна трупа у середовищі болгарської національної меншини була створена в 1926 р. у селі Преслав за ініціативою Наркомпроса для обслуговування населення Мелітопольського, Одеського округів і Криму. До її репертуару, поряд з п'єсами українських і російських драматургів, увійшли твори болгарських авторів: «День поминок померлих» Еліни Пеліної, «Свекруха» Анни Каріми. Наркомат став ініціатором створення й іншого болгарського театру. 20 травня 1934 р. у Одесі зі студентів сектора Одеського театального училища та кращих драмгуртків організовано Болгарський

колгоспний театр-студію ім. Георгія Демитрова, який представляв свої вистави на сценах клубів болгарських національних районів [6, 124]. 1933 р. був організований державний єврейський театр в Одесі. Труппу склали актори з Пересувного державного Єврейського театру Правобережжя та випускники єврейської студії режисера Г. Рубінштейна. Із 1935 р. художнім керівником театру був Е. Лойтер. У спектаклях блискуче грали Л. Бугова, Л. Меєрсон, П. Міндлін, В. Шварцер та інші [7, 406].

З 1933 по 1941 рр. діяв Німецький радгоспно-колгоспний театр, який обслуговував німецькі колгоспи на Одещині та в Криму. Художній керівник Е. Беренд-Гроа намагався побудувати репертуар не тільки з російської та зарубіжної класики, але й познайомити глядачів з сучасною німецькою драматургією – «Захватчики» Г. Вангенгейма, «Винтовки Тереси Каррар» Б. Брехта. В трупі театру працювали актори В. Адлер, Л. Геттерлс, Е. Гешоннен, Е. Моллер, Х. Фризон, Т. Шауер, [8, 19]. У 1933 р. розпочав свою діяльність Маріупольський державний грецький театр, до складу якого входили 24 актори. Труппа театру обслуговувала грецькі національні райони Маріупольщини і ставила п'єси на грецькій мові [9, 78].

Отже, театральне життя півдня України у 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. було насиченим. Але на початку 30-х рр. через активну роботу установ цензури починають з'являтися театральні п'єси з явно політичною спрямованістю. Поруч з класичними, з'являються твори, присвячені революційним подіям 1917 р., громадянській війні, індустріалізації, колективізації, що було обумовлено вимогами часу та ідеологічною атмосферою у радянському суспільстві міжвоєнного періоду.

Поряд з розвитком театрального мистецтва культурно-освітня робота передбачала розбудову радіо- та кіномережі, яка своїми засобами пропагувала соціально-економічну і культурну політику партії та держави. Після 1925 р. в Одесі було налагоджено радіомовлення єврейською, німецькою та болгарською мовами [10, 17]. У Дніпропетровську було налагоджено радіомовлення польською, єврейською та латинською мовами [11, 55].

Отже, можна констатувати, що у 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. на півдні України була створена мережа культурно-освітніх установ для потреб національних меншин. Ці установи стали осередками виховання комуністичної молоді, сприяли розповсюдженню ідей марксизму-ленінізму серед національних меншин. За умови надання певної свободи

для організації та діяльності клубів, шкіл, хат-читалень, бібліотек, театрів, видавництва та розповсюдження книг та періодики зростала політична свідомість населення етнічних груп півдня України, яких влада активно залучала до будівництва соціалізму.

Джерела та література

1. Черкаський А. В. До питання про етнонаціональний склад населення півдня України у 20-ті роки ХХ ст. / А. В. Черкаський // УДЖ. – 1993. – № 11–12. – С. 87–91.
2. Дихан М. Д. Болгари – політ – емігранти у соціалістичному будівництві на Україні в 1924–1929 рр. / М. Д. Дихан – К. : Видавництво Київського університету, 1973 – 158 с.
3. Пронь Т. М. Польська етнічна меншина Миколаївщини в процесі національно-культурного будівництва 20-х років ХХ ст. / Т. М. Пронь // Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки. Випуск 5. – Херсон, 2001. – С. 147–155.
4. Якубова Л. Д. Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20–30-ті роки) : коренізація і демократизація / Л. Д. Якубова // УДЖ. – 1998. – № 6. – С. 22–36.
5. Чирко Б. В. Національні меншини в Україні (20-30 роки ХХ століття). / Б. В. Чирко – К. : Асоціація «Україно», 1995 – 215 с.
6. Павленко В. Болгари в Україні / В. Павленко // Віче. – 1995. – № 7. – С. 115–126.
7. Нариси з історії та культури євреїв України / Упорядники та редактори: Л. Фінберг та В. Любченко. – К. : Дух і Літера, 2005. – 440 с.
8. Голота В. В. Театральна Одеса. / В. В. Голота – К. : Мистецтво, 1990. – 245 с.
9. Гочарук К. Грецький театр України 1920–1930-х років: світло та тінь / К. Гочарук // Київська старовина. – 2002. – № 2 – С. 75–81.
10. Семотюк О. Л. Особливості національно-культурного розвитку етнічних меншостей півдня України в 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. / О. Л. Семотюк // Етнокультурні процеси на півдні України в ХІХ–ХХ ст. : Збірка наукових праць ІІІ Регіональної наукової конференції 14–15 вересня 2000 р. – Запоріжжя, 2000. – С. 14–18.
11. Іваненко І. П. Національно-культурне будівництво на Україні у 20–30-ті роки: історія, досвід, проблеми / І. П. Іваненко, Б. В. Чирко // Радянська школа. – 1990. – № 2. – С. 52–57.

Кузьменко Т.Л. Створення та діяльність культурно-освітніх установ національних меншин півдня України у 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст.

У статті освітлюється створення та діяльність культурно-освітніх установ півдня України в 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: Україна, національні меншини, південь.

Кузьменко Т.Л. Создание и деятельность культурно-просветительских учреждений национальных меньшинств юга Украины в 20-х – начале 30-х гг. ХХ вв.

В статье освещается создание и деятельность культурно-просветительских учреждений юга Украины в 20-х – в начале 30-х гг. ХХ вв.

Ключевые слова: Украина, национальные меньшинства, юг.

Kuzmenko T.L. Making is that to operation cultural and educational national minority the setting up of the south of the Ukraine in the 20th – at the beginning the 30's XX century.

In the article it is illuminated creation and activity of in a cultured way enlightenment establishments of the south of the Ukraine in the 20th – at the beginning the 30's XX century.

Key words: Ukraine, national minority, south.